

Antonio MESTRE SANCHIS, *Don Gregorio Mayans y Siscar, entre la erudición y la política*. València, Institució Alfons el Magnànim, 1999, 393 pàgs.

Antonio Mestre, catedràtic d'història moderna a les universitats d'Alacant i València, ha dedicat gairebé tota la seua trajectòria com a investigador a l'estudi de la vida

i l'obra de l'il·lustrat valencià Gregori Mayans i Siscar (Oliva, 1699-València, 1781). Durant més de trenta anys, els papers maiansians, el seu portentós epistolari particular en especial, li han permès d'analitzar la contribució valenciana al moviment de les Llums a l'Espanya del segle XVIII i desfer molts dels tòpics vigents fins al moment sobre el caràcter unidimensional de la Il·lustració espanyola. L'extensa biografia publicada per la Institució Alfons el Magnànim el maig del 1999 representa, doncs, el fruit madur d'una trajectòria tan dilatada i meritòria com a historiador i recull tot el veritablement transcendental que ha estat descobert sobre Mayans al darrer terç del segle que ara acaba. No és la primera vegada, però, que el professor Mestre s'acara amb la biografia del savi d'Oliva. El 1981, arran dels actes del segon centenari de la mort de Mayans, Mestre va publicar un *Perfil biográfico de don Gregorio Mayans y Siscar* que, fins aquell moment, n'era el recorregut biogràfic més ampli. Divuit anys més tard, l'edició de *Don Gregorio Mayans y Siscar, entre la erudición y la política* ha estat, sens dubte, la sorpresa més grata de totes les que van envoltar el Congrés Internacional sobre Mayans, celebrat a València i Oliva el maig de 1999 amb motiu de l'Any Mayans, en l'aniversari del tercer centenari del seu naixement.

Al marge de les nombroses virtuts de l'obra, que més endavant comentaré, la publicació de la biografia de Mayans es produeix en un moment especialment oportú, pocs mesos després de l'aparició de *La mentalidad ilustrada* de Francisco Sánchez-Blanco Parody. Contemplada des del punt de vista de la historiografia més recent, l'obra de Sánchez-Blanco representa una veritable regressió cap a plantejaments superats del tot fa més de trenta anys, enfront dels quals, la lectura de les belles pàgines de la biografia elaborada pel professor Mestre constitueix un antídoto força eficaç. No deixa de ser sorprenent que, a hores d'ara, hom pretenga encara fer servir un patró abstracte, intemporal i rígid a l'obra dels representants més pregons de les llums a Espanya, amb el propòsit declarat de reivindicar el miratge d'una «Il·lustració única i vertadera», aquella que enfonsaria les seues arrels en l'escepticisme, el sensisme, el racionalisme i el mecanicisme del segle XVII, per tal de poder assignar així «patent d'Il·lustració» només als hereus i seguidors d'aquells corrents a l'Espanya del set-cents. La cosa més greu de tot això no és l'esquematisme o el dogmatisme implícits en una interpretació semblant de la «mentalitat» il·lustrada, sinó, més aviat, el fet que el vaixell que comanda Sánchez-Blanco no siga precisament una nau fantasma. I així, en un país com el nostre, on tothom que ha llegit un parell de llibres i és capaç d'escriure sense indisposar-se amb l'ortografia, la gramàtica o la sintaxi és tingut per intel·lectual, no han de mancar grumets i sobrecàrrecs per a custodiar una mercaderia tan carrinlona.

Cinc mesos després de la publicació de la biografia maiansiana, el llorejat escriptor Martí Domínguez es va servir de les pàgines de *El País* (o potser fou *El País* qui se serví de Domínguez?)¹ per a riure's del projecte de Museu Valencià de la Il·lustració, auspiciat per la Diputació de València, tot fent servir com a cap de turc els ossos venerables del savi d'Oliva, «*mero erudito y devoto immaculista*» que no il·lustrat, és clar, i llançant de pas contra la biografia de Mestre el suposat estigma de ser un «*estudio de corte académico de la más alta erudición*». En realitat, l'espantall literari de Domínguez amb prou feines va trigar un parell de setmanes a ser contestat pel catedràtic Vicent Llobart a les mateixes pàgines de *El País*.² És una autèntica llàstima que, entre reconvençions tímides i xifrades per a ús intern del mateix Llobart, s'esmunya la idea absurda d'una virtual discrepància entre Martí Domínguez i Antonio Mestre. Mai no

1. Diumenge, 17-X-1999, suplement *Comunidad Valenciana*.

2. Diumenge, 31-X-1999, suplement *Comunidad Valenciana*.

hi ha hagut una polèmica ni discrepància semblant pel fet que, senzillament, no pot existir. Mestre i Domínguez estan, pensen i escriuen en dos plànols, el del rigor i el del «poc més o menys», completament distints, dos plànols matemàticament intangibles. El debat, en tot cas, podria donar-se entre Sánchez-Blanco i Domínguez, per bé que sospite que aquesta altra polèmica, versemblant al capdavant, acabaria a les curtes frases intercanviades entre Agamenó i el cuidador dels seus porcs al Juan de Mairena d'Antonio Machado. Perquè, en el fons, els agrada o no compartir la mateixa nau, tots dos, Sánchez-Blanco i Domínguez mantenen una mateixa i idèntica visió parcial, pueril i maniquea de la Il·lustració que, ben segur, haurà fet les delícies dels mestres Miquel Batllori, Teófanos Egido, José M. López Piñero, Mariano i José L. Peset, François López, Jaime Siles i, és clar, el mateix Antonio Mestre.

Que en aquelles alçades del segle xx es reivindique com a pedra de toc de la Il·lustració espanyola, com fa Domínguez, una obra com la de Jean Serrailh, amb cinquanta anys a l'esquena, com si res no hagués succeït en el transcurs de mig segle, o que s'ignore, com sembla desconèixer Sánchez-Blanco, la tasca precursora dels *novatores* valencians, sobretot en el camp de les ciències experimentals (Crisòstom Martínez, Coraxà) és un símptoma preocupant, no tant de la manca de sintonia entre recerca i societat, sinó de la facilitat amb la qual la ignorància pot campar en l'ampli camp de la lletra impresa, sense que ningú no en denuncie la inanitat, la inutilitat i la infecunditat intel·lectual. L'argument de fons que fan servir Sánchez-Blanco i Domínguez per a descavalcar Mayans, juntament amb els seus deixebles i continuadors, del Parnàs de les Llums és molt senzill. Mayans, és clar, fou un gran savi, un cultivador refinat de la història literària, eclesiàstica, jurídica, política, antiga i medieval d'Espanya, un erudit de sabers recòndits. Amb tot, «*aliè i sord*» com estigué als avenços de les ciències experimentals, a les preocupacions de la incipient economia política, a l'enciclopedisme racionalista i a la crítica social i política, «*creyente y devoto*» com fou, «*crítico de ateos, agnósticos, escépticos y filósofos*» com es va manifestar, Gregori Mayans no pot ser considerat «*limpio de sangre erudita*» i, per tant, no ha de seguir figurant en el tabernacle de la Il·lustració espanyola.

Vist així, el subtítol amb el qual Mestre presenta la seua biografia maiansiana, *entre la erudició y la política*, sembla gairebé una provocació. I tant que ho és. En primer lloc, perquè ser o pretendre ser avui un erudit, recopilador de dates, xifres i dades pretesament exactes, vertaderes o neutrals representa una posició intel·lectual sumament còmoda. Però practicar al segle xviii l'erudició a tota costa, com ho va fer Mayans, conscient que amb això s'alienava el suport dels poderosos i dels governants —«yo, con la verdad, contra todos» va dir en una ocasió—, suposava assumir riscos i marginació a canvi de defensar la veritat. Mentrestant, el «*prístino ilustrado*» que, segons Sánchez-Blanco y Domínguez, fou el P. Feijoo desdenyava «*atisbar átomos*» al microscopi i reconfortava la nació de la «*cruzada erudita*» contra l'apòstol sant Jaume, sent recompensat a canvi amb el dubtós honor d'«*autor predilecto de Su Majestad Fernando VI*». No pretenc, però, rebaixar els mèrits de Feijoo, ni tan sols contraposar-lo a Mayans. Això fóra entrar al joc inventat per Sánchez-Blanco i Domínguez. Pretenc assenyalar que si la Il·lustració fou també una actitud moral, com ha sostingut adés Jaime Siles,³ l'erudit Mayans va pagar molt més car el seu compromís amb les llums que no pas el «*crític oficial*» Feijoo. Aquest no és, però, el nucli del fals dilema «*erudits contra il·lustrats*», plantejat

3. J. SILES, «Mayans o el fracaso de la inteligencia» dins *Actas del Congreso Internacional sobre Gregorio Mayans (Valencia-Oliva, 6/8-V-1999)*, València, 1999, 665-690.

per la febrada d'aquells que han col·locat Mayans en un punt de mira des del qual poden justificar-se com a intel·lectuals i, potser, com a historiadors. El nucli del problema rau a escatir si l'erudició constitueix o no una de les arrels principals del que, per a ser justos del tot, hauríem d'anomenar no la «Il·lustració», sinó les «Il·lustracions» europees.

Potser, si Sánchez-Blanco i Domínguez s'haguessen pres la molèstia de llegir amb atenció i llegir, respectivament, un llibre clàssic, superat sens dubte,⁴ però farcit de suggeriments, com ara *La crisis de la conciencia europea* (1935) de Paul Hazard, haurien pogut advertir que la civilització il·lustrada no va sorgir de la confrontació entre «erudits» i «escèptics», ni de les polèmiques establertes entre «antics» i «moderns», sinó de la definitiva superació de l'aristotelisme-tomisme-escolasticisme, una superació que tingué diferents fases i mesures diverses, treballósament graduades pels historiadors entre l'eclecticisme i el materialisme ateu. Per si de cas algú dubta encara si la filosofia eclèctica, exposada i defensada, entre d'altres, per Tosca i Mayans, mereix o no formar part de la tradició il·lustrada europea, només cal parar compte en la vergonya d'un Isaac Newton, obligat pels «portaveu» del cartesianisme tardà a introduir la «quimera racional» de l'èter en l'edició de 1713 dels seus *Principia* i a deixar de banda el sabor «aristotèlic» del seu principi general de gravitació. Però això no és pas tot. Els pares de la Il·lustració europea, potser amb l'excepció matisable de Locke,⁵ van admirar i van practicar l'erudició i la història. Descartes, Hobbes, Leibniz, Spinoza, Newton, Bayle, etc. van fer tots ells incursions ben remarcables en tots dos camps, atès que, per exemple, l'inacabat *Tractat sobre l'erudició* (1647) de Descartes s'ha perdut sense remei. Succeeix, a més, que els proteics escèptics de Sánchez-Blanco (Charron, Naudé, La Mothe Vayer, Bayle, etc.) van transformar la reflexió històrica en una arma, no contra l'erudició, les grans conquestes de la qual durant el Grand Siècle van sorprendre el mateix Pierre Bayle,⁶ sinó contra la superstició i la credulitat cegues, indèstriablement aliades de la intolerància religiosa i del curialisme romà. Intentar deslligar, doncs, l'obra historiogràfica de Mayans dels fonaments metodològics i filosòfics en els quals s'insereix i, sobretot, voler reduir-la a dos mediocres treballs seus de joventut, la *Vida de san Gil* i la *Vida de san Ildefonso* representa, senzillament, un insult a la intel·ligència.

Entenc que el problema de fons que invalida definitivament les hipòtesis de Sánchez-Blanco i Domínguez sobre la Il·lustració espanyola no és llur deficient comprensió del segle XVIII, sinó el seu desconeixement absolut dels segles XVI i XVII. En això els avantatja de llarg Antonio Mestre,⁷ el Mayans del qual, com correspon a la seriositat investigadora d'un historiador rigorós, no resulta ser una entelèquia epistemològica, sinó un intel·lectual de carn i ossos, ubicat en un segment ben precís de la història d'Espanya,

4. J. MESNARD, «La crise de la conscience européenne: un maître livre à l'épreuve du temps», *La culture du xviii siècle. Enquêtes et synthèses*. PUF, París, 1992, 620-635.

5. Cal no oblidar que els escrits religiosos i polítics de John Locke demostren la seua exquisida familiaritat amb les fonts de la història parlamentària i jurídica anglesa.

6. Suppose que només esmentar el títol de l'obra mestra de René PINTARD, *Le libertinage érudit dans la première moitié du xviii siècle* (París, 1943, corregida i augmentada, París, 1983), podria provocar un curtcircuit intel·lectual de conseqüències insospitades per a Sánchez-Blanco. Què podria arribar a succeir si arribara a llegir aquesta monografia magnífica sobre l'escepticisme sis-centista?

7. No és sobrer recordar que el professor Mestre ha publicat, pel cap baix, tres grans síntesis sobre la Il·lustració espanyola i europea, on ha exposat, amb molta més objectivitat en els seus plantejaments i riquesa de matisos la seua pròpia visió de l'època. A. MESTRE, *Despotismo e Ilustración en España*, Barcelona, Ariel, 1976; *La Ilustración*, Madrid, Síntesis, 1993; *La Ilustración española*, Madrid, Arco Libros, 1998.

hereu i renovador d'una tradició cultural vigorosa i membre d'un corrent de pensament tan representatiu de la «fisiologia» il·lustrada com l'escepticisme, el racionalisme o el mecanicisme-materialisme. Ignorar que, tot i l'edat avançada que va assolir —Mayans va néixer el 1699—, la seua perspectiva de la cultura del seu temps és la que tindria un intel·lectual format durant el primer terç del XVIII, oblidar la poderosa petjada que sobre la seua personalitat va exercir l'esplendent deà d'Alacant, Manuel Martí, despatxar com a un simple accident la seua familiaritat «crítica» amb l'obra de Groci, Puffendorf, Locke, Newton, Montesquieu, Voltaire, etc., menystenir les seues intenses relacions intel·lectuals amb el «cercle germànic» del pensionari Gerhard Meermann representa, ni més ni menys, que voler fer-nos combregar amb un muntatge retòric de molt de compte.

A diferència de *La mentalidad ilustrada* de Sánchez-Blanco o *Eruditos versus ilustrados* de Domínguez, el Mayans de Mestre no és una obra escrita contra ningú ni contra res. Ni tan sols és una reivindicació de Mayans, la figura del qual apareix objectivament retallada contra les llums i les ombres d'una època i d'una personalitat, les pròpies d'en Gregori, al llarg de vora 400 pàgines. Dels vuit grans capítols d'aquesta magnífica síntesi biogràfica, els quatre centrals i més extensos es dediquen a les «soledats» d'Oliva, és a dir, a la curta però sorprenentment prolífica etapa de maduresa creativa que s'allarga de 1739 a 1767. Tancat entre les quatre parets del seu estudi saforenc i secundat per aquell geni de la intendència bibliotecària que era el seu germà més menut, Joan Antoni Mayans, en Gregori esdevingué el més universal —el més europeu— dels nostres il·lustrats i en un dels poquíssims savis espanyols membres amb tot el mereixement de la República de les Lletres. La seua correspondència, instrument colossal per a l'estudi de la cultura espanyola del segle XVIII, acuradament analitzada i publicada gràcies al treball d'Antonio Mestre, constitueix la base essencial de les moltes i noves aportacions que conté aquesta biografia maiansiana. Cal advertir, però, que des de l'edició del *Perfil biogràfic de don Gregorio Mayans y Siscar* (1981), el professor Mestre ha publicat tres volums de l'epistolari complet Mayans-Martínez Pingarrón, un volum de cartes amb el comte d'Aranda i Manuel de Roda, un altre epistolari amb els editors i llibreters espanyols i estrangers amb els quals Mayans estigué en relació, un altre de lletres amb els il·lustrats andalusos i tres toms més amb l'epistolari mantingut amb jutges i magistrats (Borrull, Bermúdez, González de Barcia, Campomanes i Velasco, entre d'altres) de les audiències i consells de la monarquia. També el professor Pere Molas, de la Universitat de Barcelona, ha col·laborat activament en l'edició del *Corpus epistolarum* maiansià, amb dos volums de cartes intercanviades amb el fiscal de la Cambra de Castella, Blas Jover.

Un bagatge semblant donaria prou per a justificar aquesta aproximació nova i plenament actualitzada a la biografia maiansiana, canalitzada ara, pel propi desig del seu autor, el professor Mestre, entre la roca dura de l'erudició i la sorra movedissa de la política borbònica. Sens dubte, hi ha molt de provocació i de repte al darrere d'aquesta versió de la vida del savi d'Oliva. Perquè si alguna cosa ha posat en relleu la biografia maiansiana és l'anguniosa incomoditat personal i intel·lectual en la qual podia caure a l'Espanya del set-cents qui sempre havia aspirat al conreu rigorós i compromès de l'erudició. Ja li ho havia fet avinent Martí a Mayans. El sapientíssim deà de la col·legiata d'Alacant va saber abans que ningú a Espanya que tots aquells delers reformistes que pregonava la nova dinastia acabarien per desfer-se en foc d'encenalls. Mayans —som molts els que ho reconeixem— va voler, però, assajar la utopia. Volgué connectar el seu programa per a la reforma de l'ensenyament, les lletres i les ciències amb la tradició crítica europea del Grand Siècle i amb el nostre propi

i auctòcton esperit crític, fruit, no pas del canvi dinàstic, com s'estimava d'escoltar Felip V, sinó del vigor social i intel·lectual de la perifèria espanyola durant els darrers anys del regnat de Carles II. Va maldar per mostrar, amb el seu exemple personal, el benefici que reportaria a la nació, a les seues universitats, al coneiximent de la història, a la diplomàcia, al progrés de la ciència i la tecnologia, l'adopció del mateix programa crític que havia contribuït a forjar l'èxit d'Holanda al segle XVII. Va explicar els seus projectes una i mil vegades, davant Patiño, davant el P. Rávago, davant el marquès de la Ensenada, davant Roda i Campomanes. Sempre n'obtingué la mateixa resposta: un ressò més o menys sord i, després, l'oblit. Mayans va rebre, això sí, un premi tardà, un títol honorífic com a alcalde de Casa y Corte, acompanyat d'una pensió vitalícia. Amb 68 anys, si fa no fa, a l'esquena, el savi d'Oliva obtingué la recompensa que reben els qui hom vol jubilar amb un somriure als llavis. En Gregori ho va entendre així i esmerçà tots els diners de la seua pensió a lluitar per a defensar davant la Cort la seua última gran contribució a la reforma de les lletres a Espanya: la seua *Idea del nuevo método de enseñanza que se puede practicar en las universidades de España* (1767-1774).

Mayans va passar per ser tingut al seu temps per un home poc menys que intractable, feréstec, orgullós i que menyspreava la cultura espanyola. La tasca investigadora d'Antonio Mestre i aquesta biografia magnífica, que hem tractat de situar en el context precís del desconeixement històric de finals del segle XX, mostren tot el contrari. Mayans fou un intel·lectual obert, conscient, capaç d'articular al seu voltant projectes (com ara, l'Acadèmia Valenciana, edicions a Espanya i a l'estranger) i escoles (el brillant grup d'il·lustrats valencians) i el millor ambaixador, tot plegat, de les lletres espanyoles a Europa. Malauradament, va protagonitzar massa xocs amb els «intel·lectuals oficials» del nou règim (Feijoo, Flórez, etc.) i va oferir generosament els seus brillants coneixements de jurisprudència civil i canònica a la nació sense obtenir a canvi res de les mans de Jover, Rávago o Ensenada i ben poc de les de Roda, Campomanes i Floridablanca. Que aquest símbol d'una Il·lustració perfectament homologable a les inquietuds de la italiana (Venturi) i de la germànica (Juretschcke), hereu conspicu i reformador del criticisme humanístic i historiogràfic europeu i hispànic s'haja transformat en el cap de turc d'una tan pretenciosa com inconsistent «preceptiva il·lustrada» em sembla, senzillament, lamentable. Per sort, disposem de l'esplendent i bell assaig biogràfic del professor Mestre per a posar límit a aquesta febre badoca abans que no arribe a convertir-se en epidèmia.

PABLO PÉREZ GARCÍA
 Departament d'Història Moderna
 Universitat de València-Estudi General